
Poetika tushunchasi va uning adabiyotshunoslikdagi o'рни

Botirova Nilufar Furkatovna

nilufarbotirova777@gmail.com

O'qituvchi,

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti

Annotatsiya *Adabiyotshunoslikda muhim sohalardan biri bu – poetikadir. Poetika adabiy asarlarning ichki tuzilishi, badiiy til vositalari, janr xususiyatlari va san'atkorlik usullarini o'rganadigan fandir. U asarning qanday yaratilganini, qanday badiiy vositalar orqali o'z ifodasini topganini tahlil qiladi.*

Kalit so'zlar *Poetika, syujet va kompozitsiya, obrazlar tizimi, til va uslub, badiiy shakl, janr, ritm, kod almashinuvi, ikki madaniyatlik, ikki tillilik*

Понятие поэтики и его роль в литературоведении

Ботирова Нилуфар Фуркатовна

nilufarbotirova777@gmail.com

Преподаватель,

Бухарский государственный педагогический институт

Аннотация *Поэтика – один из важнейших аспектов литературоведения. Поэтика – это дисциплина, изучающая внутреннюю структуру литературных произведений, особенности литературного языка, жанровые особенности и художественные приёмы. Он анализировал, как создавалось произведение, как художественные учения формировали его смысл.*

Ключевые слова *Поэтика, сюжет и композиция, структура образа, тон и стиль, физическая форма, жанр, ритм, машинный код, не культура, не свобода*

The concept of poetics and its role in literary studies

Botirova Nilufar Furkatovna

nilufarbotirova777@gmail.com

Associate professor,

Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation *One of the most important aspects of literary studies is poetics. Poetics is the discipline that studies the internal structure of literary works, the characteristics of literary language, genre features and artistic methods. He analyzed how the work was created, how the artistic teachings gathered its meaning.*

Keywords *Poetics, plot and composition, image structure, tone and style, physical form, genre, rhythm, machine code, not culture, not freedom*

"Poetika" so'zi qadimgi yunon tilidan olingan bo'lib, "yaratmoq", "ijod qilmoq"

ma'nolarini anglatadi. Bu tushuncha dastlab Aristotel tomonidan qo'llanilgan. Uning

“Poetika” nomli asari G’arb adabiyotshunosligining ilk nazariy manbalaridan biri hisoblanadi. Poetika asosan quyidagi jihatlarini o’z ichiga oladi (Aristotel, 1990):

1. **Umumiy poetika** – adabiyotning umumiy qonuniyatlarini, badiylikning nazariy asoslarini o’rganadi.
2. **Xususiy poetika** – ma’lum bir xalq adabiyotining, janrning yoki davrning badiiy xususiyatlarini tahlil qiladi.
3. **Individual (muallif) poetikasi** – alohida ijodkorning badiiy uslubi, tasvir vositalari, estetik qarashlarini o’rganadi.
4. **Janr poetikasi** – asar qaysi janrda yozilganini, bu janrga xos xususiyatlarni o’rganadi (masalan: she’r, doston, roman, drama).
5. **Kompozitsion poetika** – asarning syujeti, tuzilishi, voqealarning ketma-ketligi, vaqt va makon tushunchalari qanday berilganini tahlil qiladi.
6. **Badiiy til poetikasi** – muallif qanday so’z tanlagani, qanday tasviriy vositalardan foydalangani, obrazlar tizimini qanday yaratganini o’rganadi.
7. **Obrazlar tizimi** – asardagi qahramonlar, ularning xarakteri va funksiyasi poetik tahlilning muhim qismidir.

Ko’pincha poetika tushunchasi estetika bilan aralashtirib yuboriladi. Biroq ular o’zaro yaqin bo’lsa-da, farqli sohalaridir. Estetika – bu go’zallik, san’at va uning qabul qilinishi haqidagi umumiy nazariya bo’lsa, poetika – aynan adabiy matnning ichki tuzilishini o’rganadi.

Bugungi kunda poetika fan sifatida faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy tahlilda ham keng qo’llaniladi. Asarlarni chuqur anglash, yozuvchining badiiy mahoratini baholashda poetik yondashuv muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy adabiyotshunoslikda poetik tahlil metodlari tobora takomillashib bormoqda, shu bilan birga boshqa fanlar – tilshunoslik, psixologiya, tarix bilan ham bog’liq holda rivojlanmoqda.

Poetika – bu adabiy asarning yuragi, uning ichki mexanizmini ochib beruvchi fan. U orqali biz adabiyotning nafaqat mazmunini, balki shaklini, uslubini va badiiy go’zalligini tushunishga erishamiz. Shuning uchun ham poetikani o’rganish har qanday adabiyot ixlosmandi yoki ijodkori uchun muhim sanaladi.

Adabiyot inson tafakkuri, tuyg’ulari va dunyoqarashining badiiy ifodasidir. Har bir badiiy asar o’zining ichki tuzilishi, shakli, g’oyaviy yo’nalishi va badiiy vositalari bilan boshqa asarlardan farq qiladi. Ana shu jihatlarini o’rganadigan adabiyotshunoslik sohalaridan biri poetikadir. Poetika adabiy asarning “ichki mexanizmini”, ya’ni uning badiiy tashkilini tahlil qiladi. So’z “poetika” qadimgi yunoncha “poiesis” so’zidan olingan bo’lib, “yaratish”, “ijod qilish” ma’nosini anglatadi. Dastlab bu atamani yunon faylasufi Aristotel o’zining mashhur “Poetika” asarida qo’llagan. Aristotel poetikani she’riyatning tabiati, badiiy ijod qonuniyatlarini o’rganuvchi fan sifatida talqin qilgan.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa poetika kengroq ma’noda ishlatiladi. U nafaqat she’riyat, balki barcha turdagi badiiy asarlarning tuzilishini, uslubini, obrazlar tizimini, badiiy vositalarini, syujet va kompozitsiyasini, tilning estetik imkoniyatlarini o’rganadi. Asar poetikasi deganda muayyan badiiy asarning ichki tuzilishi, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, badiiy til, ritm, ohang, tasvir vositalari, g’oyaviy yo’nalishi va estetik ta’sirini tashkil etuvchi barcha unsurlar yig’indisi tushuniladi. Masalan, bir roman poetikasini tahlil qilganda quyidagi jihatlar ko’rib chiqiladi:

- *Syujet va kompozitsiya* – voqealarning joylashuvi, tartibi va bog’lanishi;
- *Obrazlar tizimi* – qahramonlar xarakteri, ularning o’zaro munosabatlari;
- *Til va uslub* – muallif tili, badiiy ifoda vositalari (epitet, metafora, ta’kid, tazod va boshqalar);
- *G’oya va mavzu* – asarning asosiy maqsadi va mazmuniy yo’nalishi;
- *Badiiy shakl va janr* – asarning tashqi ifoda vositasi, uslubi va turi.

Shunday qilib, asar poetikasi asarning tashqi shakli va ichki mazmuni o'rtasidagi uyg'unlikni ochib beradi. U badiiy matnning "ruhi"ni, muallifning estetik dunyoqarashini anglash imkonini yaratadi. Poetika – bu nafaqat shakl, balki badiiy tafakkurning ifodasi hamdir. Har bir davr, xalq yoki muallifning o'z poetik dunyosi mavjud. Masalan, Alisher Navoiy poetikasi mumtoz Sharq an'alariga tayanib, tasavvufiy va falsafiy mazmun bilan boyitilgan bo'lsa, Cho'lpon poetikasi milliy uyg'unonish ruhini, erkinlik va insoniylik g'oyalarini ifoda etadi.

Poetika – adabiy asarning ichki tuzilishini, badiiy shaklini, g'oyaviy-estetik mohiyatini o'rganadigan fan. Asar poetikasi esa biror badiiy asarning badiiy vositalar, obrazlar, syujet, til va uslub orqali qanday yaratilganini tahlil qiladi. Shunday qilib, poetikani bilish – asarni chuqur anglash, muallif niyatini, estetik go'zallikni his etish demakdir. Adabiyot insoniyat tafakkuri va ruhiyatining eng nozik, eng teran ifodasi bo'lib, badiiy asar orqali insonning ichki olami, davr ruhi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar aks etadi (Qosimov, 2011). Har bir badiiy asar o'ziga xos tuzilish, g'oya, obraz va uslubga ega. Ana shu unsurlarni o'rganish adabiyotshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri – poetika fani zimmasiga yuklatilgan. Poetika badiiy asarning ichki va tashqi tuzilishini, badiylik tabiatini, ifoda vositalarini o'rganadi.

Keyingi davrlarda poetika tushunchasi kengayib, nafaqat she'riyat, balki barcha turdagi badiiy asarlarning tuzilishini, g'oya va obrazlar tizimini, badiiy vositalarni ham o'z ichiga ola boshladi.

Quyida Chikano she'riyatining poetikasida ko'zga tashlanadigan asosiy xususiyatlari va ularning izohi keltiriladi.

1. **Bicultural Identity** - **ikki madaniyatlilik.**

Chikano she'riyati ko'pincha ikki madaniyat, ikki til, ikki identitet orasidagi "oraliq" holatni tasvirlaydi. Mualliflar o'zlarini ham meksikalik, ham amerikalik, yoki ikkalasi o'rtasida his qilishadi. Bu identitet qarama-

qarshiliklar, assimilyatsiya bosimi va madaniy merosni saqlash istagi orqali namoyon bo'ladi (*Chicano Poetics*).

2. **Code-Switching-Til aralashuvi va kod almashinuvi.**

She'r ichida ingliz va ispan tillaridan birga foydalanish – "Spanglish" yoki boshqa aralash tillar – Chikano she'riyati uchun xos. Bu til aralashuvi nafaqat realistik, balki she'riyatga ritm, melodiklik, ovoz, autensik his bag'ishlash uchun ishlatiladi. Ba'zida she'riy tilga "caló" yoki "pocho" kabi mahalliy diyalektlar, slenglar, folklor elementlari qo'shiladi. Bu tilga o'ziga xosligi va jamoatchilik madaniyatiga yaqinligi sababli bo'ladi.

3. **Chegara (Borderlands), chegara tajribasi.**

"Fizik chegara" (masalan, AQSh va Meksika orasidagi chegara) va "madaniy chegara" tushunchalari she'riyatda muhim o'rin egallaydi. Chegara she'riyatda joy, hudud, migratsiya, immigratsiya, ikki tomonga oid kurash kabi konseptlar bilan chambarchas bog'liq. Bu chegara holati shaxsning qarama-qarshiliklari, kimlik tanlovi, yo'qotish va moslashuv holatlarida namoyon bo'ladi.

4. **Siyosiy va ijtimoiy ton.**

Chikano she'riyati ko'pincha adolatsizlik, irqchilik, iqtisodiy tengsizlik, migratsiya, huquq va fuqarolik haq-huquqlari kabi mavzularni ochiqdan-ochiq muhokama qiladi. U protest she'riyati elementlarini oladi. Mahalliy jamoa, imigrantlar, jangchilarning tajribalari, ishchi klass hayoti, fermerchilar huquqlari kabi mavzular she'rda markaziy o'rin oladi.

5. **Madaniy meros va tarixga murojaat.**

Aztek, Mayya, pururuq meksikalik/qadimgi mahalliy tsivilizatsiyalar, kolonializm va mustamlaka, ispan bosqini kabi tarixiy voqealar she'riy meros sifatida ko'tariladi. Shuningdek, xalq qo'shiqlari, corrido – xalq she'riyatining xalq ibtidosiy formalaridan foydalanish – madaniy merosni jonlantirish vositasi. "I Am Joaquín" (Rodolfo "Corky" Gonzales) she'ri misolida bu tarixiy kimlik va kollektiv o'tganlar yodga olinadi.

6. **Kollektiv ong ya'ni jamoatchilik hissi.**

She'riyatda shaxsiy tajriba balki jamoa – "mi comunidad" – xotira, tarix, urush va kurash hissi ham markaziy element. Bu jamoatchilikning ovozi, ularning kurashlari, yutuqlari va yo'qotishlari she'riyat orqali ifodalanadi. Shuningdek, she'riyat "New World Person" kabi imijlarni keltiradi – yangi jamiyat, yangi madaniyat institusini tashkil etuvchi shaxslar (Anzaldúa, 1987).

7. **Forma va shakl jihatlari.**

Ko'p she'rlar erkin ritmda, metr va she'r shakllaridan mustaqil bo'lib yoziladi. Struktur jihatdan an'anaviy qo'shiqlar (corridos) yoki balada shakllaridan ilhomlanish, lekin yangicha shakl va yondashuvlar bilan. Og'zaki an'analar (spoken word), performans she'riyati, slum, rap va musiqiy etkazish usullari bilan bog'liq ijod tarzi keng tarqalgan (Castillo, 1996).

8. **Ovoz, ritm va melodiklik.**

She'r ichida she'riy ovoz juda muhim; she'riy ohang, til ritmi, she'riyat ritmida tilning musiqiyiligi, takrorlanmalar, interno ovozlari (interior voices), repetitsiyalar qo'llanadi. Bu unsurlar xalq musiqasi, og'zaki hikoyalar va balladalar bilan bog'lanadi. Tilning fonetik jihati, urg'u, talaffuz, she'rni o'qishda (yoki tinglashda) yuzaga keladigan musiqiy effektlar poetika ta'sirini oshiradi. Chicano she'riyati – bu nafaqat shaxsiy his-tuyg'ular, balki identitet, tarix, til, madaniyat va siyosiy adolatsizlik bilan suzib turuvchi she'riyatdir. Uning poetikasi dvoichnost' (askellar) identitet, chegara tajribalari, til aralashuvi, kollektiv ong, tarixiy va madaniy merosga murojaat, shakl va ovoz jihatlari bilan ajralib turadi. Bu she'riyat o'quvchiga faqat estetik zavq bermaydi, balki ongni uyg'otadi, identitet savollarini ko'taradi va adolat, tenglik masalalarini eslatadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Anzaldúa, G. (1987). *Borderlands/La Frontera: The new mestiza*. Aunt Lute Books.
2. Aristotel. (1990). *Poetika*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
3. Cambridge Studies. (n.d.). *Chicano poetics: Heterotexts and hybridities*. Cambridge University Press.
4. Castillo, A. (1996). *Women are not roses / Las mujeres no son rosas*. University of New Mexico Press.
5. Cervantes, L. D. (1981). *Emplumada*. Arte Público Press.
6. Cho'lpon. (2019). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
7. Gonzales, R. ("Corky"). (1967). *I am Joaquín*. La Cruzada por la Justicia.
8. Hoshimov, O. (2002). *Dunyoning ishlari*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
9. Karimov, N. (2015). *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
10. Musinova Rakhmatova, M., & Botirova, N. F. (2022). New approaches in Latino American poetry: Chicano poetry. *Open Access Repository*. <https://oarepo.org>
11. Navoiy, A. (1989–1996). *Mukammal asarlar to'plami*. Toshkent: Fan nashriyoti.
12. Pérez-Torres, R. (2010). *The hidden history of Chicana/o literature*. University of California Press.
13. Qosimov, B. (2011). *Adabiyot nazariyasi asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
14. Qur'onov, D., Mamajonov, Z., & Sheraliyeva, M. (2013). *Adabiyotshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. Toshkent: Akademnashr.
15. Reynolds, K. (2011). *Children's literature: A very short introduction*. Oxford University Press.
16. StudySmarter. (n.d.). *Chicano poetry: Key themes and quotes*. StudySmarter UK.